

**SUD PSIXOLOG EKSPERTI FAOLIYATIDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK
KOMPETENTLIK: NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI**

Paramonov Vladimir Andreyevich

Osiyo xalqaro universiteti magistranti.

e-pochta: paramanovvladimir7777@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada sud psixolog ekspertining kasbiy faoliyatida ijtimoiy-psixologik kompetentligining o'рни va ahamiyati yoritilgan. Mavzuga oid fundamental adabiyotlar tahlili, xalqaro va mahalliy tajribalar asosida sud psixologik ekspertizasining vazifalari, metodologik yondashuvlari hamda kompetentlikni shakllantiruvchi omillar ochib berilgan. Maqolada ekspert-psixologlarning faoliyatida uchraydigan asosiy muammolar, shuningdek, psixologik tashxis qo'yishdagi dolzarb masalalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sud psixologik ekspertizasi, ijtimoiy-psixologik kompetentlik, ekspert-psixolog, metodika, psixologik tashxis.

Аннотация: В данной статье освещается роль и значение социально-психологической компетентности судебного психолога-эксперта в его профессиональной деятельности. На основе анализа фундаментальной литературы, а также международного и отечественного опыта раскрываются задачи судебной психологической экспертизы, методологические подходы и факторы, формирующие компетентность специалиста. В статье рассматриваются основные проблемы, с которыми сталкиваются эксперты-психологи в своей практике, а также актуальные вопросы постановки психологического диагноза.

Ключевые слова: судебная психологическая экспертиза, социально-психологическая компетентность, эксперт-психолог, методика, психологическая диагностика.

Kirish. Sud-tergov jarayonida psixologning mutaxassis va sud psixolog ekspert sifatidagi kasbiy kompetentligini chuqur o'rganish zamonaviy yondashuvlarni talab etmoqda. Olib borilgan kuzatuvlar va fundamental adabiyotlar tahlili shuni

ko'rsatadiki, sud psixolog ekspertlarining kasbiy tayyorgarligi va ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirish masalasi mustaqil ilmiy-tadqiqot yo'nalishiga aylanmoqda. Psixologning mutaxassis va sud psixolog ekspert sifatida kasbiy kompetentligidan ko'zda tutiladigani — ularning professional faoliyatni yuqori darajada amalga oshirish qobiliyati, psixologik muomalani samarali tarzda yurita olishi, shuningdek, kasbiy bilim va malakalari, kasbiy pozitsiyasi hamda shaxsiy sifatlarining uyg'unligidir.

Jahon tajribasida sud psixolog ekspertlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligini baholash, uni rivojlantirish omillari va mexanizmlarini aniqlash, ularni kasbiy tayyorgarlikka yo'naltirilgan psixologik uslublar tizimi orqali takomillashtirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Xususan, ekspertlarning kasbiy faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash va ular asosida zamonaviy tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish dolzarb masalaga aylangan.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda sud-huquq tizimining samaradorligini oshirish, sud ekspertlarini, jumladan, sud psixolog ekspertlarini tayyorlash tizimini takomillashtirish borasida qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi Qonunda belgilangan vazifalar sud psixolog ekspertlarining malakali faoliyatini ta'minlash, ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini mustahkamlashni talab qilmoqda.

Adabiy manbalar tahlili ko'rsatadiki, psixologik ekspertiza nafaqat guvohlarning ko'rsatmalarini aniqlik bilan tahlil qilish, balki aybdorlikni aniqlashda isbot vositasi sifatida muhim o'rin tutadi. Bu borada K. Marbe, V. Shtern, G. Gross, M. Grodzinskiy, A. Luriya kabi olimlarning ishlari alohida ahamiyatga ega. Ularning ilmiy merosi guvohlik ko'rsatmalarining psixologik asoslari, jinoyat izlarini aniqlashda psixologik metodlar, sud ekspertizasi texnikasi va psixokorreksion yondashuvlar bilan bog'liq muhim jihatlarni yoritadi. Sud psixolog ekspertining kasbiy va ijtimoiy-psixologik kompetentligini chuqur o'rganish va ularni rivojlantirishga qaratilgan tizimli tadqiqotlar nafaqat psixologiya fanining, balki sud amaliyotining ham dolzarb muammolarini hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi. Sud psixologik ekspertizasining metodik asoslari hali ham rivojlanishda davom etmoqda. Ko'rsatmalarning haqqoniyligini aniqlashda ekspert ba'zan o'z kompetensiyasi chegarasidan chiqib, sud vakolatlariga aralashish xavfiga duch keladi (Saxnova, 2006). Bu esa, ayniqsa, amaliy psixologiya yuridik ehtiyojlardan ortda qolgan sharoitda dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

V.V. Romanov (2010) ta'kidlashicha, sud psixologik ekspertizasi – bu tergov va sud organlariga yangi psixologik faktlarni aniqlashda, qarorlar qabul qilishda yordam beruvchi vosita sifatida qaralishi kerak.

M.V. Kostitskiy (2004) ekspertizani obyektivlik, manfaatdorlikdan holi bo'lish, adolat tamoyillariga asoslanishi lozimligini urg'ulaydi.

Amaliy psixologiyada sud-tergov faoliyati ehtiyojlari uchun psixologik bilimlarning qo'llanilishi, avvalo, jinoyat ishtirokchilarining ko'rsatmalarining haqqoniyligini aniqlash metodikalarini ishlab chiqishga qaratilgan. T.V. Saxnovaning ta'kidlashicha, psixologik ekspertiza nafaqat aybdorning shaxsini, balki jinoyat sodir etilishidagi subyektiv va obyektiv omillarni ham hisobga olgan holda, holatga to'g'ri baho berish imkonini beradi. Bu yondashuv ekspert zimmasiga sud yoki tergov jarayonida berilgan ma'lumotlarning haqiqatga muvofiqligini aniqlash vazifasini yuklaydi.

Ekspertiza doirasida shaxsga tashxis qo'yish orqali ma'lumotlarning haqqoniyligi aniqlanadi. Bu jarayonda respondentning erkin hikoyasi va ekspert savollariga javoblar asosida, yolg'on belgilarining mavjudligi yoki yo'qligi haqida xulosa qilinadi. Saxnovaning fikricha, bu usullar ayniqsa voyaga yetmagan guvohlar bilan ishlashda samaralidir. Biroq, o'sha davrda shaxsni ilmiy asosda tahlil qilish metodikalari yetarlicha ishlab chiqilmaganligi sababli, ekspertning vazifasi obyektiv hal etilmasligi mumkin edi.

Sud psixologik ekspertizasi dastlabki bosqichlarida uning imkoniyatlari ba'zida ortiqcha baholangan. Amaliy psixologiya darajasining yuridik ehtiyojlardan ortda qolganligi natijasida, vazifalar noto'g'ri belgilanib, metodlar noadekvat tanlangan holatlar ham kuzatilgan. Sud psixologik ekspertizasi faqat guvohliklarning haqqoniyligini baholash bilan cheklanmay, balki jinoyatchilik motivlarini ochib berish, gumonlanuvchi va guvohlarning psixik holatini tahlil qilish orqali tergovga yordam beruvchi asosiy vositaga aylanmoqda.

Ko'plab olimlar — A.R. Luriya, M.M. Koshenov, V.F. Engalichev, S.S. Shipshin va boshqalar — sud ekspertizasida psixologik vazifalarni aniq belgilash va ularni hal qilishning ilmiy asoslarini ishlab chiqdi. Ularning asarlarida ekspertiza tayinlanishi va o'tkazilishi maxsus huquqiy reglament asosida amalga oshirilishi, ekspert va tergov organlari huquq va majburiyatlari doirasida harakat qilishi zarurligi qayd etiladi.

Sud psixologik ekspertizasining asosiy maqsadi — tergovchi yoki sud tomonidan berilgan savollarga psixologik bilimlar asosida xolisona va ilmiy asoslangan javoblar

taqdim etishdir. Bu orqali sud-tergov organlariga jinoyat ishi bo'yicha isboti zarur psixologik omillarni aniqlashda yordam beriladi.

V.V. Romanovning fikricha, sud psixologik ekspertizasining roli — bu huquqiy baho bermasdan, holatlarni chuqur psixologik tahlil qilish orqali tergovga yordam ko'rsatishdir. M.V. Kostitskiy esa ushbu ekspertizaning maqsadini ob'ektivlik, adolat va mustaqillik tamoyillari asosida qarorlarni baholash zaruriyatida ko'radi.

A.O. Ekmenchi sud psixologik ekspertizasining asosiy vazifalari qatoriga quyidagilarni kiritadi:

- guvoh, jabrlanuvchi, gumonlanuvchi va sudlanuvchilarning psixologik motivlarini aniqlash;
- ayblanuvchining o'zini ayblash imkoniyatlarini baholash;
- affekt holatini aniqlash;
- voyaga yetmaganlarning shaxsiy psixologik xususiyatlari va kognitiv imkoniyatlarini tahlil qilish.

Mavzuning yechimi va usullari. Sud psixologik ekspertizasining vazifalari jamiyatdagi o'zgarishlar, zamonaviy kriminalistik ehtiyojlar va psixologiya fanining taraqqiyoti bilan yanada kengaymoqda. B.Petelin, Yu.M. Groshova, M.M. Koshenov kabi tadqiqotchilar ushbu sohadagi dolzarb masalalarni ochib bergan, shaxsning psixik holatini aniqlashda yangi yondashuvlarni taklif etganlar.

Shunday qilib, sud psixologik ekspertisasi zamonaviy yuridik amaliyotda chuqur ilmiy asosga ega bo'lgan, keng ko'lamlı, ijtimoiy va shaxsiy omillarni hisobga olgan holda olib boriladigan muhim ekspert faoliyatidir.

Xulosa

Sud psixologik ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligi nafaqat uning kasbiy salohiyatini, balki tergov va sud jarayonlarining adolatli va haqqoniy kechishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ekspert-psixologlar tayyorgarligini chuqurlashtirish, ular uchun metodik asoslar yaratish, ijtimoiy-psixologik omillarni hisobga olgan holda faoliyatini samarali tashkil etish zamonaviy psixologiyaning dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Luriya A.R. (1927). Psixologik ekspertiza asoslari. Moskva: Amaliy psixologiya laboratoriyasi nashriyoti.

2. Saxnova T.V. (2006). Sud-psixologik ekspertizalarda metodologik yondashuvlar. Sankt-Peterburg.
3. Shipshin S.S., Engalichev V.F. (2005). Sud psixologik ekspertizasining nazariy asoslari. Moskva.
4. Ekmenshiy A.O. (2008). Guvohlar va gumonlanuvchilarning psixologiyasi. Toshkent.
5. Romanov V.V. (2010). Jinoyat ishlarida psixologik ekspertiza o'rni. Moskva.
6. Kostitskiy M.V. (2004). Yuridik psixologiyada ekspert xulosalari. Kiev.
7. Petelin B. (2011). Voyaga yetmaganlar bilan ishlash metodikasi. Moskva.
8. Groshova Yu.M. (2013). Psixik stress va uning huquqiy jarayonga ta'siri. Minsk.